

Halina Maliszewska, Krzysztof Indecki

**PRZEJAWY NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO NIELETNICH
UMIESZCZONYCH W ZAKŁADZIE POPRAWCZYM W IGNACEWIE
(doniesienie z badań)**

1. Przedmiotem niniejszego doniesienia uczyniliśmy zagadnienia związane z charakterystyką nieletnich umieszczonych w zakładzie poprawczym w Ignacowie. Badaniami objęto wszystkich nieletnich, którzy zostali do niego skierowani w latach 1987–1989 na mocy orzeczenia sądu rodzinnego o zastosowaniu środka poprawczego. Ogółem przebadano 105 przypadków. Badaniami objęto nieletnich, którzy przebywali w zakładzie poprawczym w Ignacowie. Badaniami nie objęto nieletnich umieszczonych w usytuowanym tam schronisku dla nieletnich. Podstawą analizy uczyniono akta osób umieszczonych w zakładzie¹.

Badania prowadzono na podstawie zestandaryzowanego kwestionariusza zawierającego następujące działy: informacje o nieletnich (w tym dane dotyczące wieku nieletniego w chwili umieszczenia w zakładzie poprawczym, stosowanych wobec niego przed umieszczeniem w zakładzie poprawczym środków wychowawczych i poprawczych, wcześniejszych przejawów niedostosowania społecznego), informacje o czynie, który stał się podstawą umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym oraz o tym czy zastosowano wobec niego środek zapobiegawczy (w tym także w postaci umieszczenia w schronisku dla nieletnich). Zbierane dane dotyczyły także warunków środowiskowych nieletniego, tzn. jego miejsca zamieszkania, wykształcenia oraz sytuacji rodzinnej, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji materialnej i mieszkaniowej rodziny nieletniego oraz karalności rodziców i opiekunów, a także stwierdzonych przejawów patologii rodzin.

¹ Badania ankietowe przeprowadzane były przez studentów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego, zrzeszonych w Studenckim Kole Naukowym Młodych Prawników.

Uzyskane tą drogą dane dotyczące charakterystyki nieletniego (z punktu widzenia przejawianych przez niego objawów demoralizacji), a także warunków środowiskowych nieletniego przedstawiamy w niniejszym opracowaniu.

W kwestionariuszu uwzględniono nadto szereg danych dotyczących wykonania środka poprawczego. Ustalenia poczynione na podstawie tych danych będą przedmiotem następnego doniesienia.

W celu uzyskania danych dotyczących życia nieletniego, jego rozwoju psychofizycznego oraz informacji o procesie społecznego wykołajenia na tle dotychczasowych środowisk wychowawczych, analizowano przede wszystkim akta zakładowe z tym, że sięgano również do akt sądowych i schroniskowych we wszystkich tych wypadkach, gdy były one dołączone do akt zakładu poprawczego.

Źródłem informacji były: – wywiad środowiskowy z rodziną nieletniego dokonany przez kuratora sądowego, który dostarczał wiadomości o domu rodzinnym, o stosunku dziecka do pracy i nauki, o trudnościach wychowawczych oraz o formach (jeśli takie wystąpiły) działalności przestępczej; wywiad środowiskowy przeprowadzony przez funkcjonariuszy milicji obywatelskiej (policję)²; opinie ze szkół, do których nieletni uczęszczał przed umieszczeniem go bądź w schronisku bądź w zakładzie poprawczym; – wyniki badań ogólnolekarskich; – opinie ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych; – odpis sentencji wyroku sądu dla nieletnich; – wyniki badań psychiatrycznych (w niektórych wypadkach)³.

2. W art. 4 § 1 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (dalej w skrócie ustawa)⁴ zostały przykładowo wymienione okoliczności, które świadczą o demoralizacji nieletniego. Owe przejawy demoralizacji można podzielić na trzy zasadnicze grupy⁵: pierwsza to naruszenie zasad współżycia społecznego, do drugiej należy popełnienie czynu zabronionego, a do trzeciej – następujące przykładowo wymienione zachowania: uchylenie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu i innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierzędu, włóczęgostwo, udział w grupach przestępczych.

² Należy stwierdzić, że z punktu widzenia merytorycznego wywiady przeprowadzone przez kuratora sądowego są o wiele bardziej wyczerpujące niż wywiady przeprowadzane przez funkcjonariuszy milicji obywatelskiej (policji) – por. A. Taracha; *Postępowanie wyjaśniające w sprawach nieletnich*, [w:] *Orzekanie środków wychowawczych i poprawczych w praktyce sądów rodzinnych*, red. T. Bojarski, Lublin 1990, s. 59.

³ Podobną metodę badawczą przyjęła w swej pracy I. Korzewninkow, *Młodzież przestępcza w grupach półwolnościowych*, Warszawa 1968, s. 13 i n.

⁴ DzU nr 35, poz. 228; zmiana DzU 1992, nr 24, poz. 101.

⁵ Por. A. Strzembosz, *System sądowych środków ochrony dzieci i młodzieży przed niedostosowaniem społecznym*, Lublin 1985, s. 132.

W doktrynie z generalną krytyką⁶ spotkało się określenie przejawów demoralizacji jako naruszenia zasad współżycia społecznego. Ponieważ podzielamy stanowisko autorów, którzy odrzucają naruszenie tych zasad jako odrębną, samodzielną podstawę wszczęcia postępowania w sprawach nieletnich, pominęliśmy je w naszych badaniach.

Natomiast analiza skoncentrowała się na pozostałych dwóch grupach symptomów niedostosowania społecznego.

Jeżeli chodzi o czyny zabronione popełniane przez nieletnich, w tym również czyny karalne, których dokonanie stało się przyczyną orzeczenia o umieszczeniu nieletniego w zakładzie poprawczym – najszerszą grupę stanowią czyny skierowane przeciwko mieniu. Na 105 przebadanych przypadków jedynie w 3 sprawach (3,8%) brak było informacji o przeszłości „kryminalnej” nieletniego. W pozostałych przypadkach przedstawiała się ona w sposób następujący: przede wszystkim odnotowaliśmy dość dużą liczbę przypadków, w których jednorazowe popełnienie czynu karnego stało się przyczyną umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym. I tak 17 nieletnich dopuściło się przestępstwa z art. 208 k.k., pięcioro – kradzieży z art. 203 § 1 k.k., 4 osoby popełniły przestępstwa zgwałcenia (w tym dwie typu podstawowego, z art. 168 § 1, a dwie typu kwalifikacyjnego z art. 168 § 2), również czworo nieletnich dokonało zaboru pojazdu mechanicznego w celu krótkotrwałego użycia (art. 214 § 1 i § 2 k.k.), trzech nieletnich dokonało przestępstwa rozboju (art. 210 § 1 k.k.), trzy osoby zagarnęły mienie społeczne (art. 199 § 1 k.k.), dwóch sprawców odpowiadało za udział w bójce typu podstawowego (art. 158 § 1 k.k.), zaś jeden za udział w bójce z użyciem niebezpiecznego narzędzia (art. 159 k.k.). Ponadto jeden sprawca odpowiadał za wymuszenie rozbójnicze (art. 211 k.k.), jeden za zniszczenie mienia (art. 212 § 1 k.k.), wreszcie jeden dopuścił się czynnej napaści na funkcjonariusza publicznego.

Innymi słowy w grupie sprawców, którzy dopuścili się tylko jednego czynu karnego 34 (32,4%) – popełniło przestępstwo przeciwko mieniu, zaś 8 (7,66%) – dopuściło się czynów, w których elementem dominującym była agresja.

⁶ Por.: A. Grześkowiak, *Postępowanie w sprawach nieletnich (polskie prawo nieletnich)*, Toruń 1986, s. 41, t.ż., *Reforma postępowania z nieletnimi. Uwagi ogólne na tle materialno-prawnych rozwiązań ustawy z 26 X 1982 r.*, „Studia Prawnicze” 1984, z. 1–2, s. 229–231; A. Ratajczak, *Materialno-prawne problemy ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, „Państwo i Prawo” 1983, z. 2, s. 10; Z. Sienkiewicz, *Sporne kwestie wokół pojęcia demoralizacji i niedostosowania społecznego*, [w:] *Postępowanie z nieletnimi. Orzekanie i wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych*, red. T. Bojarski, Lublin 1988, s. 174; M. Stanowska, A. Walczak-Żochowska, K. Wierzbicki, *Uwagi o profilu ustawy o postępowaniu z nieletnimi. (Zagadnienia materialno-prawne i procesowe)*, „Państwo i Prawo” 1983, z. 3, s. 53–54; A. Strzembosz, *Nowa ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Próba komentarza*, Warszawa 1983, s. 14–15; tenże, *Postępowanie w sprawach nieletnich w prawie polskim*, Lublin 1984, s. 35.

Z naszych badań wynika ponadto, że blisko połowa zbadanych przypadków nieletnich umieszczonych w zakładzie poprawczym – (42 osoby – 40%) to sprawcy, którzy dopuścili się tylko jednego czynu zabronionego.

W pozostałych przypadkach sprawcy wchodzili wielokrotnie w kolizję z prawem, przy czym zauważyć można pewne prawidłowości w zakresie „specjalizacji” w popełnianiu określonego typu czynów. Siedmiu sprawców dopuściło się przestępstwa kradzieży z włamaniem (art. 208 k.k.) przy czym wielokrotność jego popełniania była następująca: 7, 5, 4, 3 – po jednym wypadku oraz trzech sprawców, których czyny zakwalifikowano z art. 208 k.k. w związku z art. 58 k.k. (wskazuje ona na wielokrotność podejmowania działań).

Podobną wielokrotność można zauważyć wśród nieletnich, którzy dopuszczali się kradzieży. I tak: po jednym wypadku nieletni popełniali kradzieże 3, 4, 5-krotnie. W dwu wypadkach kwalifikacja opierała się na art. 203 w związku z art. 58 k.k.

Dało się również zaobserwować wcześniejsze popełnianie przez nieletnich kradzieży z art. 203 k.k., a następnie kradzieży z włamaniem (art. 208 k.k.). Przypadków takich było 10.

Sprawcy, którzy popełniali przestępstwa z art. 203 i 208 k.k., często dopuszczali się każdego z tych czynów wielokrotnie. I tak – w jednym przypadku – nieletni dopuścił się trzykrotnie kradzieży zwykłej, a następnie popełnił kradzież z włamaniem, zaś w trzech przypadkach występowała tu „recydywa” w dopuszczaniu się kradzieży z włamaniem (wynosząca 2, 3, a nawet 20 czynów zabronionych).

W 37 przypadkach nieletni dopuszczali się różnorodnych czynów karalnych, głównie (w 17 przypadkach) będących przestępstwami przeciw mieniu. Na przykład – przypadek nr 12: nieletni dopuścił się następujących czynów: art. 199 § 1, 203 § 1a, 208, 214 § 1 i § 2 k.k.; podobnie kształtowała się droga przestępcza nieletniego (przypadek nr 15), który ponadto dopuścił się paserstwa (art. 215 § 1 k.k.). Charakterystyczny jest również przykład przypadku 41 – nieletni popełnił 20 razy kradzież z włamaniem (art. 208 k.k.), kradzież zwykłą (art. 203 § 1 k.k.) oraz dopuścił się wielokrotnego zaboru pojazdu mechanicznego w celu krótkotrwałego użycia (214 § 1 w związku z art. 58 k.k.).

Na 20 pozostałych przypadków – tylko jeden nieletni nie popełnił żadnego przestępstwa przeciwko mieniu dopuszczając się kolejno: znieważenia (art. 181 k.k.), udziału w bójce (art. 158 § 1 k.k.) oraz czynnej napaści na funkcjonariusza (234 k.k.).

Przechodząc do trzeciej grupy przejawów niedostosowania społecznego – ustaliliśmy następujące prawidłowości.

Trudności na etapie szkoły podstawowej miało łącznie 62 uczniów (59%), przy czym 7 z nich zostało określonych w opiniach szkolnych jako uczniowie

słabi, zaś 55 – miało zdecydowane opóźnienie w zakresie realizowania obowiązku szkolnego (powtarzanie klas).

Jest rzeczą charakterystyczną, iż tylko 7 uczniów, u których stwierdzono opóźnienia w zakresie realizowania obowiązku szkolnego, miało kłopoty przed ukończeniem 5 klasy szkoły podstawowej.

W tej grupie uczniów w dwóch wypadkach spotkaliśmy się aż z siedmiokrotnym powtarzaniem przez nieletniego trzeciej klasy; następnie dzieci te zostały umieszczone w specjalnych grupach wyrównawczych.

W jednym wypadku – nieletni powtarzał dwukrotnie klasy drugą i trzecią oraz trzykrotnie klasę czwartą i piątą, także raz miało miejsce dwukrotne powtarzanie klasy czwartej i wreszcie – w dwóch przypadkach – jednorazowe powtarzanie klasy trzeciej i czwartej.

W pozostałych dwóch przypadkach – nieletni powtarzali dwukrotnie klasę trzecią i czwartą.

W grupie nieletnich, u których opóźnienie szkolne zaznaczyło się od piątej klasy szkoły podstawowej – zdarzały się również przypadki wielokrotnego powtarzania klas. I tak – dwu uczniów czterokrotnie powtarzało klasę piątą, również dwu uczniów powtarzało czterokrotnie klasę szóstą, po trzy razy powtarzało klasę szóstą – dwóch uczniów, klasę siódmą – jeden uczeń, klasę ósmą – jeden uczeń.

Wśród nieletnich, u których stwierdziliśmy problemy szkolne – aż 39 systematycznie wagarowało, w tym jeden – cały rok szkolny nie uczęszczał do szóstej klasy szkoły podstawowej, dwóch – w ósmej klasie porzuciło szkołę oraz jeden ośmioklasista w ciągu roku szkolnego miał 150 godzin lekcyjnych opuszczonych.

W nielicznych przypadkach następowało zjawisko zmiany szkoły przez nieletnich (w jednym przypadku miało to miejsce więcej niż dwa razy, w dwu wypadkach – nieletni zmieniał szkołę dwukrotnie, a w jednym – jeden raz).

W trzech przypadkach nieletni zostali dyscyplinarnie usunięci ze szkół; jednakże wszystkie te przypadki dotyczyły nieletnich uczęszczających do zasadniczych szkół zawodowych. Jeden nieletni porzucił zasadniczą szkołę zawodową, przy czym swą decyzję motywował tym, iż zawód, którego się uczył w ogóle go nie interesował.

Jeżeli na realizację obowiązku szkolnego spojrzeć od strony pozytywnej – to tylko w sześciu przypadkach zgromadzone dane w sposób wyraźny stwierdzały, iż nieletni poprawnie wywiązywali się z obowiązku szkolnego, zaś w stosunku do jednego – opinia szkoły stwierdzała, iż jest on zdecydowanie dobrym uczniem.

Kolejnym – wymienionym przez ustawę przejawem niedostosowania społecznego jest używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia

się w stan odurzenia. Uzyskaliśmy dane, iż systematycznie używało alkoholu 47 nieletnich (44,8%), zaś środki odurzające stosowało 20 nieletnich (19%). Spośród tej ostatniej grupy – przeważająca większość, bowiem aż 16 nieletnich, używało kleju w celu wprawienia się w stan odurzenia (tzw. wachacze), zaś tylko 4 osoby stosowały środki psychotropowe. W aktach można było natrafić na informacje o paleniu przez nieletnich papierosów. Wystąpiły one w 10 przypadkach, w których nieletni rozpoczęli palić papierosy w wieku poniżej 10 lat. Należy sądzić, że liczba palących nieletnich jest faktycznie o wiele większa, tyle, że w stosunku do starszych chłopców informacje te nie są umieszczane w ich aktach.

Wypadków uprawiania nierzędu – w badaniach naszych nie stwierdziliśmy. Stwierdziliśmy natomiast jeden zdecydowany wypadek włóczęgostwa; co do 16 (15%) nieletnich istnieją informacje o dokonywanych przez nich ucieczkach z domu.

Interesująco przedstawiają się dane na temat przynależności nieletnich do grup nieformalnych. W badanej populacji 39 (37,1%) umieszczonych w zakładzie poprawczym w Ignacowie miało związek lub było członkami grup nieformalnych. Były to grupy gitowców, grupy wyłącznie o charakterze przestępczym oraz inne (punków, cyganów, anarchistów). Do pierwszej grupy należało 9 nieletnich, przy czym dwu z nich było liderami grup, jeden – prowodyrem, jeden – kreował się na przywódcę. Do drugiej z wymienionych grup należało 5 nieletnich, zaś pozostałych 25 – do trzeciej.

Tylko jeden nieletni – w całej zbadanej grupie przypadków – należał do grupy formalnej (klubu sportowego).

Oprócz tych nieletnich, którzy byli członkami grup nieformalnych stosunkowo duża liczba (19) pozostawała w stałym kontakcie ze środowiskiem przestępczym, bądź zdemoralizowanym.

U nieletnich umieszczonych w zakładzie poprawczym występowały również inne niż wymienione przez ustawę o postępowaniu w sprawach nieletnich – symptomy niedostosowania społecznego: arogancja – trzy razy, awanturnictwo – dwa razy, agresywność w stosunku do młodszych kolegów – pięć razy, samookaleczenia – dwa razy oraz próby czynów lubieżnych i nieposłuszeństwo wobec rodziców.

Ponadto niekiedy opinie o nieletnich zawierały ogólnikowe stwierdzenia nie pozwalające ustalić na czym polegały objawy demoralizacji nieletniego, np. „nieletni ma lekceważący stosunek do norm społecznych i prawnych” lub „nieletni ma demoralizujący wpływ na innych”.

Symptomów niedostosowania społecznego (oprócz popełnienia czynu karalnego) nie wykazywał tylko jeden z umieszczonych w zakładzie poprawczym, który po ośmiu miesiącach pobytu w zakładzie (listopad 1989 – lipiec 1990) został z zakładu poprawczego warunkowo zwolniony.

Na 105 nieletnich umieszczonych w zakładzie poprawczym w Ignaciewie 87 (82,6%) wywodziło się ze środowisk miejskich, w tym 5 nieletnich zamieszkiwało w stolicy, zaś 18 (17,1%) pochodziło ze wsi.

Zarówno demoralizacja, jak i przestępczość nieletnich bardzo ściśle wiąże się z warunkami środowiskowymi. Środowisko można ujmować albo bardzo szeroko jako ogół warunków społeczno-ekonomicznych i kulturowych człowieka (ujęcie makrospołeczne) lub wężiej jako bezpośrednie otoczenie i warunki w jakich wychowuje się jednostka (ujęcie mikrospołeczne)⁷.

W naszych badaniach skupiliśmy się na ujęciu mikrospołecznym, przy czym szczególną uwagę poświęciliśmy środowisku rodzinnemu nieletniego, gdyż rodzina jest istotnym składnikiem warunków wychowania dziecka.

Od dawna w literaturze zwraca się uwagę na znaczenie jakie ma struktura rodzinna dla prawidłowej socjalizacji dziecka⁸. Uwzględniwszy to, postanowiliśmy przebadać strukturę rodzin nieletnich umieszczonych w zakładzie poprawczym. W ich wyniku ustaliliśmy, iż z pełnych rodzin wywodziło się 52 nieletnich (49,5%), niepełnych – 47 (44,8%). Przez rodzinę niepełną rozumiemy zarówno takie rodziny, w których małżeństwo rodziców zostało rozwiązane przez rozwód (w naszych badaniach w 21 przypadkach), jak i rodziny, których dzieci były półsierotami (13 przypadków): wychowywane wyłącznie przez matkę (9 przypadków) lub wyłącznie przez ojca (4 przypadki).

Do rodzin niepełnych zaliczyliśmy również 5 wypadków, w których co najmniej jedno z rodziców, mimo pozostawania w związku małżeńskim, zostało pozbawionych władzy rodzicielskiej. Warto podkreślić, iż władzę rodzicielską odebrano jednemu ojcu oraz czterem matkom.

Pozostałych osiem przypadków to – rodziny, w których ojciec zerwał jakiegokolwiek kontakt z matką nieletniego i nie miał wpływu na jego wychowanie (5 wypadków) oraz trzy rodziny, w których oboje rodziców zostało pozbawionych władzy rodzicielskiej, a opiekunem faktycznym nieletniego byli inni członkowie jego rodziny (babka, dziadek oraz ciotka).

Pięcioro nieletnich wychowywało się w rodzinach pełnych, choć jedno z rodziców lub oboje nie byli rodzicami naturalnymi. I tak: dwóch wychowywało się w rodzinach zrekonstruowanych (powtórnie zawarty związek małżeński), dwóch – w rodzinach zastępczych (dziadkowie) i jeden – w rodzinie opartej na konkubinacie.

⁷ Por. D. Wójcik, *Nieprzystosowanie społeczne młodzieży. Analiza psychologiczno-kryminologiczna*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1984, s. 31 i n. oraz powołana tam literatura.

⁸ Por. M. Kołakowska-Przełomiec, *Środowisko rodzinne w świetle badań kryminologicznych*, [w:] *Zagadnienia nieprzystosowania społecznego i przestępczość w Polsce*, red. J. Jasiński, Warszawa 1978; A. Strzembosz, *Nieletni sprawcy kradzieży w środowisku wielkomiejskim*, Warszawa 1971; D. Wójcik, *Nieprzystosowanie...*; E. Żabczyńska, *Przestępczość dzieci a szkoła i dom*, Warszawa 1974.

Natomiast jeden nieletni wywodzący się ze środowiska wiejskiego wychowywał się w rodzinie wielopokoleniowej.

W przebadanych przez nas rodzinach nieletnich – tylko w 2 wypadkach oboje rodziców miało ograniczoną władzę rodzicielską, w jednym matka, w jednym – ojciec.

Ponieważ występującą w rodzinach przestępczość traktuje się w piśmiennictwie jako dostarczanie wzorów przestępnego zachowania dzieci i młodzieży⁹, dlatego też postanowiliśmy zbadać jak zagadnienie to kształtowało się w rodzinach nieletnich tworzących badaną populację. W wyniku przeprowadzonej analizy ustaliliśmy, że karanych było 27 ojców (w tym 21 – jeden raz, 4 – dwa razy, 3 – trzy i więcej razy). Obraz przestępczości matek jest nieco inny i przedstawia się następująco: karanych było 8 matek, w tym 5 – jeden raz, 4 – dwa razy, 1 – trzy i więcej razy. W pięciu rodzinach oboje rodziców odbywało karę.

Niektórzy autorzy podkreślają, iż czynnikiem, który w naszym kraju ma istotny związek z nieprzystosowaniem społecznym i przestępczością młodzieży jest nadużywanie alkoholu przez rodziców¹⁰. Zagadnienie to rozpatrywane jest w dwu aspektach: po pierwsze – nadużywanie alkoholu w rodzinie wykształca negatywne zachowanie związane z piciem, po drugie – picie alkoholu przez rodziców zdecydowanie ujemnie wpływa na warunki wychowawcze i atmosferę moralną w rodzinie.

Rozmiary nadużywania alkoholu w badanych przez nas rodzinach kształtowały się następująco: w 8 przypadkach – alkoholizowali się oboje rodzice, w 30 wypadkach – nadużywanie alkoholu występowało po stronie ojca, zaś w 4 – po stronie matki. Jeden wypadek dotyczył sytuacji, w której opiekunką nieletniego była babka karana wielokrotnie za handel wódką, prowadząca melinę pijacką.

Czynnikami wpływającymi na atmosferę domu rodzinnego są także metody wychowawcze w szerokim znaczeniu tego słowa, stosowane przez rodziców lub opiekunów. Nieudolność wychowawczą polegającą na bezzadności bądź bezzilności rodziców stwierdzono w 15 wypadkach, przy czym 6 – dotyczyło matek samotnie wychowujących nieletniego.

Brak zainteresowania dzieckiem i jego problemami wystąpił w 10 przypadkach, przy czym zaznaczyć należy, że ów brak zainteresowania nie zawsze był „zawiniony” przez rodzica. Niekiedy wynikał z przyczyn obiektywnych, np. w przypadkach nr nr 44, 47, 43 – stwierdziliśmy niekontrolowanie zachowania nieletniego z powodu choroby jedyne go opiekuna nieletniego. W dwu wypadkach – stwierdzono błędy wychowawcze polegające na nadopiekuńczości, zaś w jednym wypadku – zaburzenia emocjonalne wy-

⁹ Por. D. Wójcik, *Nieprzystosowanie...*, s. 44.

¹⁰ Tamże, s. 45 i powołana tam literatura.

stępujące u nieletniego (opinia ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego) były spowodowane odmiennością metod wychowawczych stosowanych przez rodziców – matka nadmiernie pobłażliwa, natomiast ojciec rygorystycznie surowy, uciekający się do stosowania kar cielesnych.

Niewątpliwie na środowisko nieletniego mają wpływ zarówno warunki materialne, jak i mieszkaniowe dziecka. Przed przystąpieniem do omawiania sytuacji materialnej nieletnich chcielibyśmy dokonać pewnych zastrzeżeń: po pierwsze – większość z nieletnich była umieszczona w zakładzie poprawczym przed rokiem 1990, a więc przed lawinami przekształceń gospodarczych i ich wpływem na sytuację ekonomiczną rodzin polskich. Po drugie – w aktach natrafiłszy na różną terminologię opisującą sytuację materialną rodzin („zła”, „bardzo trudna”, „ciężka”, „bardzo skromna”, „na granicy ubóstwa”). Wszystkie te kategorie ujęliśmy zbiorczo jako „złe warunki materialne”. Rodzin tak określonych było 30. Zaznaczyć przy tym należy, że owa zła sytuacja materialna w większości wypadków była spowodowana patologią wewnątrz rodziny (24 przypadki), w dwóch wypadkach była skutkiem ubóstwa (chłopcy byli sierotami i pozostawali na utrzymaniu babek rencistek) albo wielodzietnością rodziny (3 wypadki).

Sytuacja materialna określana jako średnia bądź przeciętna występowała w 26 wypadkach, dobra – w 23 wypadkach, zdecydowanie bardzo dobra w jednym przypadku.

W 25 aktach nieletnich umieszczonych w zakładzie poprawczym w Ignacowie, brak było danych co do sytuacji materialnej nieletniego. Dotyczyło to bardzo często sytuacji, w których rodzina dotknięta była cechami patologicznymi (14 przypadków), gdy rodzina była zrekonstruowana (2 wypadki), dziecko pochodziło ze środowiska wiejskiego (3 wypadki), dziecko przed umieszczeniem w zakładzie poprawczym znajdowało się w placówce opiekuńczo-wychowawczej lub w rodzinie zastępczej (4 przypadki). Tylko w dwu wypadkach akta nieletniego były wyjątkowo niekompletne i przez to nie pozwalające na jakąkolwiek ocenę sytuacji materialnej rodziny nieletniego.

Jeżeli idzie o warunki mieszkaniowe nieletnich – to przy wszelkich zastrzeżeniach co do trudności w porównywaniu warunków mieszkaniowych różnych zbiorowości (grup społecznych), przyjęliśmy podział na 4 kategorie posługując się określeniami zawartymi w wywiadach środowiskowych. W ramach pierwszej kategorii – „złe warunki mieszkaniowe” – mieściły się 24 rodziny, w ramach drugiej kategorii – „średniej” – 15 rodzin, „dobra sytuacja mieszkaniowa” występowała u 30 rodzin, a bardzo dobra u 16. Co do 20 nieletnich – brak było określenia ich sytuacji mieszkaniowej, przy czym w liczbie tej mieści się trzech chłopców pochodzących ze wsi, mieszkających w gospodarstwach rolnych, dwóch nieletnich przebywających w środowisku cygańskim oraz dwóch umieszczonych w placówce opiekuńczo-wychowawczej.

3. Wyniki badań dotyczących popełnienia przez nieletnich umieszczonych w zakładzie poprawczym w Ignacowie czynów zabronionych w przeszłości oraz czynów karalnych, które stały się podstawą zastosowania środka poprawczego potwierdziły dość powszechnie znaną prawidłowość, a mianowicie, iż nieletni są przede wszystkim w przeważającej części sprawcami przestępstw przeciwko mieniu, w drugiej zaś – przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu, których popełnienie związane jest z elementem agresji. Zaskoczeniem był natomiast fakt, iż aż 42 nieletnich zostało umieszczonych w zakładzie na skutek popełnienia tylko jednego czynu karnego. Niektóre z tych czynów były istotnie poważne – zgwałcenie, rozbój, użycie niebezpiecznego narzędzia w bójce, jednakże większość z nich nie charakteryzowała się tak wysokim stopniem społecznego niebezpieczeństwa, aby uzasadniał on zastosowanie tak surowego środka jakim jest umieszczenie w zakładzie poprawczym. Wydaje się, iż w tych sprawach decydującą rolę odegrały inne czynniki, w szczególności zaś wiek nieletniego w chwili orzekania przez sąd rodzinny oraz stwierdzone przejawy demoralizacji.

Z drugiej strony niepokojące są dane dotyczące wielokrotności czynów zabronionych (w tym i czynów karalnych) popełnianych przez nieletnich. 60 z nich dopuściło się więcej niż jednego czynu, przy czym niektóre z nich były popełniane nawet 20 razy. Wydaje się z kolei, iż w tych przypadkach wcześniejsze zastosowanie środka izolacyjnego byłoby w pełni uzasadnione.

Jeżeli chodzi o wyniki badań dotyczących realizacji przez nieletniego obowiązku szkolnego stwierdzić należy, iż trudno traktować jako przejaw demoralizacji opóźnienia u uczniów klas młodszych szkoły podstawowej. Niewątpliwie szokujące jest siedmiokrotne powtarzanie przez dziecko klasy trzeciej, tym niemniej wskazuje ono raczej na ociążałość umysłową ucznia niż na jego złą wolę.

Natomiast u zdecydowanej większości nieletnich trudności szkolne (w tym i kilkakrotne powtarzanie klas – 42 wypadki) rozpoczęły się od klasy piątej. Jest to niewątpliwie związane z okresem dojrzewania oraz wiązania się nieletnich w tym wieku z grupami nieformalnymi. Aż 39 nieletnich spośród tych, którzy mieli kłopoty szkolne systematycznie wagarowało. Dziwi brak zdecydowanej interwencji (choćby ze strony władz oświatowych) w tych wypadkach. W szczególności w sytuacjach, gdy nieletni uczeń szkoły podstawowej ją porzuca. Interwencja sądu rodzinnego w proces wychowawczy nieletniego następowała jednak dopiero po popełnieniu przez niego czynu zabronionego (karnego).

Gdy idzie o inne symptomy niedostosowania społecznego to, z punktu widzenia częstotliwości ich występowania, można je uhierarchizować w następujący sposób: używanie alkoholu, uczestnictwo w grupach nieformalnych, przyjmowanie środków odurzających, kontakt ze środowiskiem przestępczym lub młodzieżą zdemoralizowaną, ucieczki z domu, palenie papierosów.

Zdecydowanie negatywnie należy ocenić umieszczanie w aktach spraw nieletnich ogólnikowych stwierdzeń, które nie pozwalają ustalić na czym polegały objawy demoralizacji nieletniego, co w dużym stopniu może utrudnić prawidłowy proces wychowawczy w zakładzie poprawczym.

Środowisko rodzinne nieletnich umieszczonych w zakładzie poprawczym charakteryzuje się dużym nagromadzeniem cech ujemnych, takich jak zaburzona struktura rodzin, przestępczość w rodzinach, nadużywanie alkoholu, brak zainteresowania dzieckiem, a także warunki materialne i mieszkaniowe.

Na tle przeprowadzonych badań stwierdzić należy, że nieletni umieszczony w zakładzie poprawczym to człowiek bardzo młody a już społecznie i kulturowo zdegradowany, pochodzący z rodziny, w której często występują objawy patologii¹¹. Nie przesądza to w sposób jednoznaczny konieczności zastosowania wobec wszystkich osadzonych tego właśnie środka, przewidzianego przez ustawę o postępowaniu w sprawach nieletnich.

Halina Maliszewska, Krzysztof Indeck

SYMPTOMS OF MALADJUSTMENT OF JUVENILES PLACED IN THE HOUSE OF CORRECTION AT IGNACEWO

The paper contains the results of examination of documents, in the form of a standard questionnaire, as regards the juveniles placed at Ignacewo House of Correction, in the years 1987–1989, according to decisions of the family court of application of corrective measures.

The total number of 105 cases was examined.

The most important findings can be generalized as follows:

1. As regards the punishable acts committed by the juveniles:

- the juveniles committed mostly offences against the person, connected with acts of aggression,
- most juveniles (60) committed more than one offence, and some offences were committed even twenty times by one juvenile.

1. As regards realization of the duty of attending school: most juveniles had school problems begining in the fifth form, which should be related to the period of adolescence and involvement in informal groups.

3. As regards other symptoms of social maladjustment: the priority of symptoms found – alcohol consumption, participation in informal groups, use of drugs, contact with criminal or demoralized circles, smoking.

4. As regards the family environment: a high concentration of negative factors was found – incorrect family structure, criminal involvement of the family members, excessive consumption of alcohol, failing to care for children, bad material and housing situation.

It was also found that the family courts not always cooperate correctly in reducing the symptoms of demoralization of the juveniles. The interference of the court in the process of education of the juvenile is too late, since it occurs only after a punishable act has been

¹¹ T. Bojarski, *Orzekanie o umieszczeniu w zakładzie*, [w:] *Orzekanie środków...*, s. 107.

committed. Several objections can be raised as regards the contained in the files of the juveniles. They are often incomplete, the assesment is formulated in a general way, which does not allow to take a clear view of the degree of demoralization of the juvenile. It should be also noticed that the collected materials not in all cases confirmed the necessity of placing the juvenile in the house correction. On the contrary, they seemed to confirm the possibility of applying merely educational measures.